ПРВЕ ЈУЖНОМОРАВСКЕ БРИГАДЕ

У другој половини 1943. године ослободилачки рат на ЈУГУ Србије, услед силине замаха, прерастао је у нове организационе форме, створене су велике покретне војне јединице које нису биле везане за одређене терене. Оне су извршавале крупне задатке и дејствовале на широком подручју, то је била регуларна војска, бригаде, које су с пролећа 1944. прерасле у дивизије а ове у лето исте године у корпусе.

Околности које су омогућиле стварање бригада на југу Србије јесу, у првом реду, правилна политичка линија Партије и несаломљивост њене борбе. У 1942. години њену војску није могло да сломи ништа, никакве војске, никакав терор, никакве муке и тешкоће. Народ је увидео да се тако људи могу борити само за праведну ствар. И да та борба не може никако бити сломљена. А непријатеља је захватио страх, умор у сваком случају. Њихове вође више не пригушују своје чођење, неразумевање, страх пред том појавом коју они не разумеју. Немци кажу да су четници криви јер се не држе према народу као партизани. Недићевски начелници кукају у својим извештајима, четници се све више деморалишу. И још један неминован процес доноси ово доба и овај стадијум борбе: све више се, без маске и без срама, све феле непријатеља још чвршће збијају једни уз друге у борби против партизана: „српски" добровољачки одреди са Немцима и четници са Бугарима. Па онда сви заједно.

Командант Недићеве Државне страже извештавао је тада Недића да је Српска државна стража „немоћна" да изађе с комунистима на крај и да је стављена „пред најтеже проблеме у своме битисању", јер „комунисти навалУЈУ са свих страна". То је признавао у својим извештајима и немачки заповедник Срби^е, генерал Фелбер. Он у извештају од краја децембра 1943. каже да је у јужној Србији „у последње време образована територија са ко-

мунистичком влашћу, која треба да буде мост између партизана у Хрватској и комунистичких група у Бугарској" (мисли се, вероватно, на територију Црне Траве и Лужнице), и даље: да је просторија око Лесковца још увек „партизанска тврђава" и „изгледа да се одавде руководи већим делом партизанских одреда у јужном делу Србије".

Колики је значај окупатор придавао партизанској оружаној борби у то време најбоље се види из распореда и јачине његових јединица. Наиме, почетком 1943, на територији бившег округа лесковачко-топличког била је дислоцирана 17. бугарска пешадијска дивизија. Главнина њених снага — штаб дивизије, 17. пешадијски пук, 7. артилеријски пук, као и неки дивизијски делови, били су у Прокупљу, а мањи делови у Куршумлији, у Блацу и дуж комуникација Прокупље — Куршумлија; у Лесковцу је био штаб 14. бугарског пука ове дивизије, а мањи његови делови у Лебану. Марта 1943. године извршена је смена бугарских окупационих трупа. На место 17. бугарске дивизије дошла је 27. дивизија, која је заузела следећи распоред: штаб дивизије, 1. чета 122. пука, 4. че^а 123. пука, 27. ловачка дивизијска чета, 27. дивизијски ескадрон, дивизијска чета за везу, штаб 2/1 артилеријског дивизиона, 27. интендантска чета, хируршка болница, санитет, ветерина и интендантуоа — у Прокупљу; 1. батаљон 122. пешадијског пука у Куршумлији; штаб 123. пука и 3. батаљон овог пука, као и дивизијска болница — у Лесковцу; 1. батаљон 123. пука у Лебану, 2. батаљон 123. пука у Белољину, а његова 6. чета у Блацу; 1. батаљон 67. пука у Брестовцу, а остала његова два батаљона највероватније у мањим деловима дуж железничке пруге од Грделице до Ниша; дивизијски лаки противтенковски вод у селу Дољевцу; 5. корпусна „охранителна" чета у селу Житорађу; као и мањи бугарски гарнизони у Бојнику и Ж. Потоку; штаб 122. пука и његов 2. батаљон били су у Крушевцу. Поред ових јединица Команда 1. бугарског окупационог корпуса, чије је седиште било у Нишкој Бањи, за борбу против партизана на левој обали Јужне Мораве ангажовала је и остале јединице корпуса које су биле дислоциране у ближим гарнизонима. Јачина бугарских јединица које су за себе везивали партизански одреди на левој обали Јужне Мораве износила је око 12 000 људи.

Поред бугарских ови одреди везивали су за себе и немачке јединице, и то делове 1. полицијског пука, који је био дислоциран у Нишу, Лесковцу, Прокупљу и Крушевцу.

Од квислиншких снага на овој територији у борби против партизана били су ангажовани сресни и окружни одреди и друге јединице СДС, добровољачке (љотићевске)

ОСЛОБОЂЕНА ТЕРИТОРИЈА 1943 ГОД
Размер 5 0 5 10 15 км
Сталаћ
Ражањ
Моравица
Соко Бања
Делиград
В. Дренова
З. Морава
Крушевац
Алексинац
Озрен
Девица
1174
1186
Житковац
Бели Тимок
Књажевац
Александровац
Ломница
Рибарска Бања
Брус
Велики Јастребац
1492
946
М. Јастребац
Каменица
837
Сврљиг
Мирановац
Сврљишке Пл.
1334
Шара Планина
Миљор
2169
В. Плана
Блаце
Пожар
1163
Топлица
Ниш
Нишка Бања
Прокупље
Гаџин Хан
Доњеваац
808
Бела Паланка
Нишава
Пирот
Куршумлија
Видојевица
894
1154
Радан
Доњи Душник
1057
Житни Поток
Пуста Река
Косанка
Бабушница
Бабинска Река
1789
Лаб
Радан
1409
Бојник
Лесковац
Јужна Морава
Димитровград
Власотинце
Лебане
Грделица
Подујево
Трајина
1216
Вучје
Медвеђа
Фуј
1705

Легенда:
Граница слободне територије.
Гарнизони окупатора који нису ослобађани од једин. НОВЈ.
Гарнизони који су ослобађани али нису дуже држани.
Прокупље
Доњевац
Гаџин Хан
Бела Паланка
Пирот
Доњи Душник
Бабушница
Димитровград
Житни Поток
Бојник
Лесковац
Радан
Лебане
Подујево
Власотинци
Грделица
Вучје
Медвеђа
Трајина
Лисица
Тетје
Владичин Хан
Сурдулица
Црна Трава
Власина
Ниш
ПРИШТИНА
Грачаница
Јањево
Врање
Врањска Бања
Босиљград
Трговиште
Бујановац
Ружица
Жужовија
Грделичка Клисура
Бабичка Гора
Власинско Језеро
Ниш
Ниш
Ниш

јединице, као и четници Драже Михаиловића, и то: Расински и Топлички корпус и корпуси Горског штаба 110 — Јабланички, 1. и 2. косовски, Јужноморавски, Власински и Козјачки корпус. За борбу против партизана у Јабланици и Топлици квислинзи су довлачили своје јединице и из осталих делова Србите

Победоносно нарастање НОП условило је даље распадање четништва. Четници не само да су били војнички разбијени, на пример, на Радану, него су били лишени своје моралне снаге, изнутра разједани. Од почетка до краја рата иницијативу су у овим крајевима имали партизани, а четници су само повремено, уз помоћ окупатора, Немаца и Бугара, вршили на партизане и слободну територију већином неуспешне нападе.

И развој ратне ситуације на Источном и осталим фронтовима ишао је у корист партизанске борбе. Источни фронт почео је незадрживо да се приближава и границама наше земље. Италија је капитулирала. Осетило се јасно да се Немачка и фашизам љуљају и да није далеко време кад ће се коначно срушити. Капитулација Италије, нарочито на југу Србије, није толико значила војничко слабљење непријатеља колико моПални удар за њега.

У Топлици, Јабланици, Пустој реци и Поречју у то време, са даљим појачавањем оружане борбе и изградњом народне власти на терену, не само да је створена слободна територија већ се та територија повезује, организује и из^рађује тако да ту већ изниче једна по својој суштини читава, нова држава. Кроз сва села пуним интензитетом раде партијске, омладинске, женске организације, као и народни одбори. Народна власт, од окружних па до месних одбора, учвршћује се, квалитетно усавршава и јавно врши своје функције. Образују се радне бригаде које партизанске и сиромашне породице помажу не само у своме селу него и у суседним селима која су паљена и рушена. Уместо да спремају своје свадбено рухо девојке плету за партизане. Дечаци, чувајући овце по брдима, стражаре и сигурно и брзо преносе све извештаје. Сваким даном све новије групе бораца стижу у одреде. Мобилизација је, као што је већ речено, вршена на добровољној бази, на сеоским зборовима. На челу сваке групе која је полазила у оружани одред били су: члан Партије, одборник, скојевац или активиста. Многи партијски активисти са терена постајали су одмах војни руководиоци новоформираних јединица. Курсеви се одржавају масовно и на више места. То више нису само политички ни само војнички курсеви, него и санитетски, курсеви за одборнике, просветни и други. Од јуна 1943. курсеви су радили систе-

матски, прерастали су у сталне школе, уколико су оне биле могуће у ондашњим ратним условима.

У овоме периоду веома је активна и организација АФЖ, која формира и своје одборе. Први масовни збор жена одржан је у селу Касабаћу 1943. Одржани су зборови жена **и** у другим селима Пусте реке и Топлице (Лапотинце, Косанчић, Обилић, Дубово, Момчилово итд.). Приступа се формирању првих сеоских одбора АФЖ. Први одбор АФЖ формиран **је** априла месеца 1943. у селу Лапотинцу (Пуста река), **а затим** у Стубли, Косанчићу, Коњувцу, Обилићу; у ПоречЈу: Горина, Новков Рид, Тодоровце итд. Септембра **месеца** формиран **је** Сресски одбор АФЖ за Пусту **реку, затим се** оснивају сресски одбори и у другим срезовима округа, а крајем 1943. имамо одборе жена скоро у сваком селу округа.

Стварање крупнијих војних јединица и великих слободних територија на којима се изграђује нова народна власт захтева **и** условљава стварање **на** тим територијама и позадинских војно-територијалних власти. У месецу новембру ОК **за** Лесковац и Топлицу доноси одлуку о формирању **и ових органа и тако** је 18. новембра 1943, у селу Вујанову, формирана команда подручја за срезове: лесковачки, јабланички и пасјачки, односно за део Топлице све на север до реке Топлице. Командант је био Воја Ристић, а комесар Ђорђе Стаменковић.

Одмах после тога, 25. новембра, на слободној територији округа формира се и девет команди места, и то у селима: Оране, Лапотинце, Обилић, Дубово, Бучинце, Обртинци, Бублица, Бучумет и Гајтан. Ове команде биле су јачине до једне чете са командиром и комесаром. Команде места имају 2 — 3 партизанске страже, које су биле најистуреније војне снаге слободне територије. Формиране војно-позадинске власти, команде подручја и команде места постају снажан фактор и играју крупну улогу у обезбеђењу повољних услова за рад на ослобођеној територији партијске и других организација, као и народноослободилачких одбора, у мобилизацији људских и материјалних снага и у јачању оперативних јединица и њиховом оспособљавању за успешније ударе по непријатељу.

Команде места са својим партизанским стражама чувају унутрашњу безбедност слободне територије од напада непријатеља споља а у исто време и од унутрашњег непријатеља. Оне су исто тако прва предстража при покрету непријатеља ка слободној територији. Команде места се брину за скупљање оружја на својој територији> врло често упадају и на још неослобођену територију, разоружавају четнике, недићевце и др. Оне прихватају нове борце,

обучавају их и шаљу преко Команде подручја у оперативне јединице. Команде места сарађују са општинским и месним народноослободилачким одборима, преносе наређења Команде подручја и примају животне и друге намирнице за војне Јединице, обезбеђују транспорт до Команде подручја или одређене јединице. На својој територији брину се за безбедност и несметан рад свих организација КП, СКОЈ-а, народноослободилачких одбора, итд., са којима сарађују по свима заједничким питањима. Комесар команде места је члан среског комитета КП. Команда места води борбу против шпијуна и има своју обавештајну службу. Продире дубље у неослобођену територију — прикупља податке о стању и намерама непријатеља. Са оперативним јединицама учествује у акцијама које се изводе на њеној територији, на прузи итд. У случају покрета или продора непријатеља команда места прва се повлачи — у случају јачих напада непријатеља од команде места формирају се батаљони који бране слободну територију до доласка јачих оперативних јединица. У време непријатељских офанзива команде места сврстане у батаљоне улазе у састав оперативних јединица с тим да се после офанзиве обе снаге враћају на своја места. Врло често још у време непријатељских офанзива чете команде места су се враћале у позадину непријатеља.

Команда подручја приступа проширењу и јачању низа радионица као и формирању нових — пушкарске, за оправку и преправку оружја, столарске за израду самара и др., обућарске, кројачке, пекарске радионице, сушнице за сушење меса и припремање двопека, итд.

У октобру месецу 1943. формира се болница у Доброј Води, која служи као централна болница за рејонподручје од Јастрепца до Црне Траве. Тада је одржан и санитетски курс са 60 слушалаца. Са формирањем Команде подручја у месецу новембру болница се наслања на подручје и озбиљније организује у близини седипгга команде подручја у селу — засеоку Вујанову, Гусинцу. Команда подручја преузима бригу о болници, о њеном снабдевању и њеном обезбеђењу итд. Санитетски материјал и лекови добављани су на разне начине из градова преко симпатизера, куповани итд. Пошто није било довољно материјала за завоје, од народа је прикупљано платно, а исто тако је било и организовано ткање платна за потребе болнице.

У таквим условима Командант НОВ и ПОЈ наредио је 28. августа 1943. године Главном штабу за Србију да формира бригаде које ће избегавати круте фронталне борбе одбрамбеног карактера и, углавном, усмерити дејства на мање непријатељске гарнизоне ради добијања

наоружања и муниције, рушити саобраћајне везе, у првом реду железничке мостове и тунеле, чистити територију од квислиншких опужаних формација, сузбијати утицај Недића и Драже Михаиловића и стварати услове за најширу мобилизацију.

Крајем септембра 1943. на терен Пусте реке стиже секретар ПК за Србију Благоје Нешковић-Михајло. Он је на том терену одржао читав низ саветовања са ОК Лесковац — Топлица и штабом I јужноморавског партизанског одреда. Тада је донета одлука да се формира бригада, па је о томе и донета Наредба Главног штаба НОБ и ПОЈ за Србију.

Бригада је сНормирана у селу Ображде, према записима појединих бораца, 9. октобра 1943. године. Био је присутан цео I Јужноморавски партизански одред и мноштво народа из Пусте реке и Јабланице. Претходно је било дошло у Одред много нових бораца, нарочито из Пусте реке и Добрича. Одред је био постројен, смотру је вршио Благоје Нешковић. Он је и говорио у име Главног штаба за Србију, док је Недељко Караичић-Милисав говорио у име Партије. Бригада је бројала 600—650 бораца, сви из састава I јужноморавског партизанског одреда.

О датуму формирања ове бригаде постоји неспоразум. Наредба Главног штаба Србије писана је, наводно, 10. октобра, али у њој пише да се бригада има формирати 11. октобра. Бригада те 14. октобра упутила поздравни телеграм Врховном штабу НОВ и ПОЈ, Главном штабу за Србију као и ПК за Србију. У тим телеграмима Бригада се заветује „да ће истрајати у борби против окупатора и његових слугу до коначног ослобођења народа и да ће борци остати доследни свечаном обећању израженом у данашњој заклетви", као и да ће се „борити под руководством херојске Комунистичке партије — Покрајинског комитета за Србију". Дуго се после, због ових телеграма, вероватно мислило да је бригада формирана 14. октобра. У записима неких бораца, који су водили дневнике, стоји да је формирање извршено 9. октобра.

Штаб бригаде сачињавали су:

Командант Предраг Марковић-Алимпије (погинуо као командант I јужноморавске бригаде, децембра 1943, на Озрену, источна Босна); политички комесар Кирил Михајловски-Грујица (сада генерал ЈНА — народни херој); заменик команданта Милош Манојловић; заменик политичког комесара Милорад Константиновић; начелник штаба Радован Петровић (сада генерал ЈНА); санитетски референти др Мартин Колб и интендант бригаде Воја -Вуксановић (погинуо као интендант I јужноморавске бригаде на Деветаку, источна Босна).

Штабове батаљона сачињавали су:

Први батаљон — командант Стојан Љубић (народни херој, погинуо као командант II јужноморавске бригаде, децембра 1943. у селу Косанчићу, у борби против четника); политички комесар Вукосав Драгић; заменик команданта Никола Турчиновић (погинуо као командант батаљона I јужноморавског партизанског одреда, децембра 1943. у селу Барју у борби против четника Драже Михаиловића), и заменик политичког комесара Данило Бућан.

Други батаљон — командант Божа Стојановић (народни херој, погинуо августа 1944. у селу Сагоњеву, у борби против Бугара); политички комесар Радојко Илић; заменик команданта Максим Ђуровић и заменик политичког комесара Крсто Миљановић.

Трећи батаљон — командант Радивоје Љумовић; политички комесар Владимир Букилић (народни херој, погинуо као командант II јужноморавске бригаде марта 1944. на Белом Камену, у борби против Немаца); заменик команданта Никола Ђуровић и заменик политичког комесара Милан Момчиловић (погинуо децембра 1943. у Барју, у борби против четника).

После формирања бригаде реорганизован је и I јужноморавски партизански одред: место постојећих пет батаљона формипана су четири батаљона, за Кукавицу, Пусту реку и Топлицу, као и, четврти, пасјачки. Штаб одреда су сачињавали: командант Димитрије Писковић-Трнавац (народни херој, сада генерал ЈНА); политички комесар Жива Чиклован-Тоза; заменик команданта Ратомир Андрић; заменик политичког комесара Драгољуб Петровић (генерал — народни херој); санитетски референт др Воја Стојановић и интендант Ристо Манојловић.

Штабове батаљона сачињавали су:

Први батаљон „Коста Стаменковић" — командант Благоје Костић (народни херој, погинуо у децембру 1943. у Барју, у борби против четника); политички комесар Вељко Стефановић; заменик команданта Обрен Ковачевић и заменик политичког комесара Ђорђе Стаменковић.

Други батаљон „Станимир Вељковић-Зеле" — командант Митар Радановић (погинуо маја 1945. као командант бригаде); политички комесар Миле Ћаловић; заменик команданта Драгољуб Стаменковић, и заменик политичког комесара Михајло Цакић.

Трећи батаљон „Никодије Стојановић" — командант Станимир Јовановић; политички комесар Милош Стојановић (погинуо 1944. као комесар 16. српске народноослободилачке бригаде на Бољевцу, у борби против четника и љотићеваца). . у -

Четврти батаљон био је пасјачки — „Ратко Павловић"; командант Ратомир Андрић, политички комесар Милош Мишовић, заменик политкома Стојан Николић.

Прва бригада, у кратком времену по формирању, водила је против Бугара, Немаца и четника неколико великих бојева који су омогућили даље разгарање борбе и даље формирање бригада на овом подручју. Прва борба била је са Бугарима у Космачи, са Немцима и Бугарима код Рујковца и са четницима у Русини.

Борба код села Космаче

По формирању Прва бригада је извршила покрет преко Пасјаче у правцу четничких упоришта у Косаници. Бригада је, заједно са одредским батаљоном „Ратко Павловић", заноћила 17. октобра у селу Космачи. У току ноћи око 700 бугарских војника из састава 122. пука, из Куршумлије, неопажено су запосели висове око села, и кад је Бригада ујутру у колони излазила из села, наједном је на партизане отворена ураганска ватра. Ситуацију је свакако спасао Други батаљон Бригаде који је био заноћио у засеоку испод Соколовице далеко изнад села. Бугари уопште нису знали за њега, и, кад су отворили ватру на Бригаду, батаљон, који им се нашао иза леђа, отворио је ватру на њих. Не збуњујући се ни за тренутак, Бригада и Пасјачки батаљон извршили су јуриш право на бугарске положаје. После шесточасовне борбе Бугари су били разбијени и натерани у бекство према Куршумлији. На бојишту Бугари су оставили 23 мртва, међу којима и самог команданта,

потпуковника Данева и још два официра. Партизани су имали само једног мртвог и пет рањених. У тој заиста великој и успешно завршеној борби заплењено је: 2 тешка и 4 пушкомитраљеза, 1 минобацач, 1 радио-станица, 50 пушака и други ратни материјал. После борбе бугарске снаге које су стигле из Прокупља запалиле су село Космачу.

Другу велику и значајну борбу Бригада је водила код села Рујковца у Јабланици. Други батаљон I јужноморавског партизанског одреда сачекао је 27. октобра једну чету 1. немачког полицијског пука, код села Рујковца, и после краће борбе убио 14 Немаца. Чета се повукла према Лебану, а партизани су заплењене камионе запалили. Очекујући да ће окупатор после тога доћи да врши репресалије, Бригада се још исте ноћи пребацила у село Рујковац и тамо заузела положаје. Са Бригадом је био и Други одредски батаљон.

Штаб Бригаде је дошао до закључка да ће непријатбљ највероватније снагама из Лебана покушати да дубље продре ка слободној територији. Да би то спречио одлучио је да са Бригадом и 2. батаљоном I јужноморавског партизанског одреда поседне положаје с обе стране реке Јабланице и дуж комуникације Лебане — Медвеђа и овај правац потпуно затвори. На бази ове одлуке I јужноморавска бригада је са две чете 1. батаљона посела положај јужно од засеока Црквице, а једна чета овог батаљона пут Лебане — Медвеђа у рејону засеока Бузулук — село Црни Врх и тиме непосредно затворила правац према Медвеђи; Други батаљон прешао је реку Јабланицу и посео косе код села Црног Врха; Трећи батаљон посео је косу југоисточно од села Бучумета у рејону села Богојевце, истуривши своје делове поред самог пута Лебане — Рујковац, док је Други батаљон I јужноморавског партизанског одреда посео положај на Текији. Поседањем положаја у облику потковице штаб I јужноморавске бригаде имао је намеру да непријатељске снаге увуче и концентричним нападом их уништи. При оваквом распореду наших јединица уследио је покрет делова 3. батаљона 67. бугарског пука из Лебана у правцу Медвеђе — укупно око 200 војника. Бугари су око 10 часова, 28. октобра, стигли у село Рујковац. Ту су их наше јединице брзо опколиле и у 10,45 часова отпочела је борба. Бугари су се затворили у куће и одатле пружали жилав отпор скоро десет часова бранећи кућу по кућу и заселак по заселак. Око 17 часова опкољеним Бугарима стигло је из Лебана појачање од око 200 војника (Бугари, недићевци, четници). Њих је 3. батаљон I јужноморавске бригаде у сусретној борби разбио и натерао у бекство јурећи их до самог Лебана. Непријатељ је у овим борбама претрпео губитке од 50 мр-

твих, више рањених и 16 заробљених, док се остатак спасао бекством. Наше јединице запленили су: 1 тешки минобацач са минама, 2 тешка митраљеза, 3 пушкомитраљеза са резервним деловима, 1 машингевер са муницијом, 40 пушака, 2 револвера, 1 мотоцикл са приколицом, 24 муницијске кутије за митраљез, 1 сандук минобацачких мина, 2 сандука муниције, 1 акумулатор и много друге ратне опреме. Поред тога заплењен је и један камион. Наши губици били су 5 мртвих и 5 лакше рањених.

Ноћу између 31. октобра и 1. новембра Бригада је, опет заједно са Другим одредским батаљоном, напала 400 Немаца у селу Коњувцу који су тамо дошли да образују гарнизон и вршили терор над народом. Бригада није успела да их разбије, али су они одмах после тога сами напустили Коњувце и повукли се за Лесковац.

У то време је у оквиру I јужноморавског партизанског одреда створен V одредски, горњојабланички батаљон, са задатком да крстари по Горњој Јабланици, где су доминирали четници. И људство батаљона било је са тога терена.

У простору Жупе и Расине четничке групације биле су и даље веома јаке, те су угрожавале Расински одред. Зато је донета одлука да се Бригада тамо пребаци и да рашчисти са четницима. Расинска четничка бригада, јачине од око 400 људи, налазила се у Великом Шиљеговцу, припремајући се да нападне Бригаду и остале наше јединице које су управо вршиле концентрацију у Расини.

Штаб I јужноморавске партизанске бригаде донео је одлуку да са Бригадом и три батаљона I јужноморавског партизанског одреда и Расинским одредом нападну ове четничке снаге. На бази ове одлуке јединице су извршиле покрет у правцу Великог Шиљеговца 15. новембра и пред мрак запоселе полазне положаје за напад. У први мрак отпочела је борба са обезбеђујућим четничким деловима који су брзо били одбачени ка селу Шиљеговцу, а одмах затим наше јединице принудиле су и четничку главнину да напусти положаје западно од села Шиљеговца и повуче се у само село. У наставку борбе четници су били сатерани у школску зграду, коју су Бугари раније били претворили у касарну и уредили за одбрану. Борба је вођена читаву ноћ, а сутрадан су држани у блокади, али се четници нису хтели предати, већ су неколико пута покушаваЛи да се пробију из обруча. Поновни напад I јужноморавске народноослободилачке бригаде и Ударног батаљона Расинског одреда није довео дО уништења четника, који су се упорно бранили. Видевши да ће бити потпуно уништени, четници су одлучили да се пробију из обруча. Они су падом мрака извршили снажан јуриш, пуцајући из свих аутоматских

1. ударни (Расински) батаљон II јужноморавске бригаде, 1943. год. у селу Слшшну

оружја. Том приликом пробило се и извукло 100—150 четника. У овој борби четници су претрпели губитке од око 70 мртвих, а 150 је било заробљено. Нашим јединицама пало је у руке преко 200 пушака и много другог ратног материјала. У борби смо имали 2 мртва и 6 рањених бораца.

У помоћ блокираној Расинској бригади дошао је цео Расински четнички корпус од око 1 200 четника наоружаних са доста аутомата и 4 минобацача. Партизани су се, у повратку од Шиљеговца, сукобили са овим четничким снагама код села Здравиња, 18. новембра. У тренутку напада I јужноморавска бригада се налазила у школској згради са обезбеђујућим деловима на околним висовима. Она се одмах развила за борбу и после пола часа одбрамбене борбе прешла у противнапад и разбила четнике, који су се под заштитом мрака надали у бекство куд је ко знао. У овој борби убијено је преко 30 и заробљено 20 четника. Прва јужноморавска народноослободилачка бригада запленила је 2 минобацача, 4 пушкомитраљеза, 1 лаки митраљез, 50 пушака и знатну количину муниције, а сама имала 4 мртва и 7 рањених бораца. Ове борбе I јужноморавске народноослободилачке бригаде силно су одјекнуле у Расини и Морави.

Пошто су све партизанске јединице, од сеоских команди страже и команди места па до бригада, у ово време нарастале великом брзином, ПК КПЈ за Србију доноси одлуку да се на југу Србије формира још једна бригада. Тако је у присуству Благоја Нешковића, 21. новембра 1943. на месту Добра Вода, на расинској страни Јастрепца, формирана Друга јужноморавска партизанска бригада. У њен састав ушли су Ударни батаљон Расинског партизанског одреда, Јабланички батаљон I јужноморавског партизанског одреда и Омладински батаљон II јужноморавског партизанског одреда, укупне јачине 280 бораца. За команданта Бригаде одређен је Драгослав Петровић-Горски, а за политичког комесара Владимир Букелић. Скоро истовремено са формирањем II јужноморавске бригаде преформиран је и 3. батаљон I јужноморавског партизанског одреда у Јастребачки партизански одред, састава три батаљона, од којих је један упућен као појачање Расинском партизанском одреду, пошто је његов Ударни батаљон ушао у састав II јужноморавске бригаде. За команданта Јастребачког партизанског одреда био је одређен Станимир Јововић-Јова, за политичког комесара Милош Стојановић-Принцип.

Друга бригада је 23. новембра у Великој Плани, у Топлици, воДила борбу са једним батаљоном бугарске војСке. Тога дана штаб Бригаде са два батаљОНа стигао је на великопланско гробље око 9 часова, и са 1. четом 3.

батаљона затворио пут код села Мршеља, а са друге две чете запосео положај „гробље", с тим да оне, по изласку Бугара из села, одмах уђу у њега и делом снага спрече им повратак, а делом заузму косу према селу Речици. Трећи батаљон, без иједне чете која је била у резерви, посео је косу која се спушта од великопланског гробља ка селу Мршељу. У 9.15 часова Бугари су почели да излазе из села и тако су доспели под ватру наших јединица. Бугари су одговорили јаком митраљеском ватром са пута који је био усечен. Први батаљон II јужноморавске бригаде успео је да се под борбом пребаци у село, очисти га од Бугара и својим левим крилом избије на косу према селу Речици. Распламсала се жестока борба, па је штаб Бригаде развио и чету из резерве и са њом се пребацио у Велику Плану, а затим се низ реку приближио непријатељу на 50 — 200 м, блокирајући му део који се налазио на путу. У тренутку када је требало да буде ликвидирана најјача непријатељска група, око 14 часова, наишли су бугарски авиони и почели да митраљирају и бомбардују положаје II јужноморавске бригаде. Ово је био спас за непријатеља, јер се наше јединице нису најбоље снашле при непријатељском авионском нападу. У таквој ситуацији, по наређењу штаба Бригаде, наше јединице су, да не би трпеле губитке, око 15 часова, почеле са повлачењем. У овој борби погинуло је 2 и рањено 6 наших бораца, док су губици непријатеља остали непознати.

У то време I јужноморавска бригада, по налогу Врховног штаба НОВ и ПОЈ, припремала се за одлазак за Босну. Преко радио-станице „Слободна Југославија" тих дана се често чуло: „Нека Михајло са главном јединицом пође у сусрет Вуку". То је значило да Благоје Нешковић са Првом бригадом пође у сусрет Моми Марковићу, односно Првој шумадијској бригади, са којом се Марковић кретао, и да заједно пођу за Босну.

Кретање и борбе ове Бригаде, до њеног спајања са I шумадијском бригадом у Трећу српску, било је следеће:

По извршеним припремама (обезбеђење одеће, обуће и хране) и мањим променама у командном саставу, комесар и начелник штаба су одласком на нове дужности били замењени, I јужноморавска бригада кренула је 22. новембра из рејона села Здравиња и Рлице. 23. новембра прегазила је реку Расину, прошла поред Крушевца, прешла Западну Мораву и 24. новембра преко села В. Дренове ушла око 21 час у село Милутовац. Чим је овамо дошла, напали су је делови Расинског четничког корпуса. У једночасовној борби I јужноморавска бригада успела је да одбаци ове четничке снаге, убивши при том 2 и заробивши 10 четника.

Сутрадан, 25. новембра, у свануће, око 600 четника поново је напало I јужноморавску бригаду у селу Милутовцу. У оштрој борби, која је трајала цео дан, Бригада је одбацила четнике, наневши им губитке од око 30 мртвих и исто толико заробљених, док су њени губици износили 2 мртва и 4 лакше рањена. После ове борбе I јужноморавска бригада продужила је покрет, преноћила у селу Горњи Дубић и 26. новембра избила на Гледићке планине. Овде је била нападнута од стране Жичке четничке бригаде. У једночасовној борби Бригада је успела да протера четнике и нанесе им губитке од 2 мртва, 12 рањених и 4 заробљена. У борби је рањено 5 наших бораца.

У даљем кретању ка Шумадији, преко села Бајчетине, Жуње, Момчилова и Брестовца, I јужноморавска бригада није наилазила на озбиљнији отпор непријатеља, јер су четници сазнавши за њен покрет бежали. При преласку друма Горњи Милановац — Крагујевац порушила је стубове, а у даљем покрету, као и при преласку планине Рудник, водила је мање борбе са четницима. Када је у сами мрак стигла у село Мијајловац, била је нападнута од делова четничког Горског корпуса краљеве гарде. После једночасовне борбе одбацила је четнике. Сутрадан исте ове четничке снаге напале су је у селу Трешњевици. Борба се водила читаво преподне на путу који води из села Доње Шаторње и на косама јужно од села Горње Трешњевице. Пошто је и овде разбила четнике, који су на положајима оставили 15 мртвих, Бригада је наставила покрет ка планини Букуљи, а затим скренула ка селу Босуту, где је требало да се састане са Првом шумадијском бригадом. У селу Босуту напали су је, 1. децембра, око 1 000 четника и недићеваца, који су, користећи се слабом видљивошћу (магла и снег), скоро опколили Бригаду. У оштрој борби I јужноморавска бригада те разбила непријатеља. Убијено је 7, рањено 16, а заробљено **30** четника и недићеваца. Бригада је запленила 4 митраљеза, 1 лаки митраљез, 2 пушкомитраљеза и 50 пушака, а сама није имала губитака.

Другог децембра I јужноморавска бригада стигла је у село Гараш, где 1е остала до 2 часа 3. децембра, када је кренула за село Даросаву. У Даросаву је стигла у зору, а како је ово село било читаво на страни народноослободилачког покрета, то се Бригада разместила по кућама ради одмора и исхране. Све мере обезбеђења и обавештавања вршили су сељаци Даросаве. Међутим, истога дана око 14,30 часова напали су је четници — прва јуришна бригада Корпуса горске гарде, бригада Милована Недељковића и корпус Нинковића — љотићевци и делови 24. бугарске дивизије из Аранђеловца, укупне јачине преко 3 000 непријатељских војника. У борби која је вођена до

20 часова непријатељ је принудио I јужноморавску бригаду на повлачење у правцу села Трбушнице уз губитке од једног мртвог и неколико рањених бораца.

У селу Трбушници I јужноморавска бригада састала се са Првим шумадијским одредом, 4. децембра. Он ју је одмах детаљно упознао са ситуацијом у Шумадији и са маршрутом I шумадијске бригаде из Шумадије ка Босни. 5. децембра I јужноморавска бригада кренула је из села Липље, камо је отишла из села Трбушнице у пратњи I шумадијског партизанског одреда за Босну. Око поноћи ушли су у село Славковицу. Овде је дошло до мање борбе са четницима Драже Михаиловића, којом приликом је заробљен четнички командант Лазаревић. Из села Славковице се од I јужноморавске бригаде одвојио I шумадијски партизански одред и вратио на своју територију. I јужноморавска бригада је 6. децембра у 5 часова кренула преко Равне горе и виса РИОР, Маљена, Дивчибара, где је имала мањи сукоб са четницима, затим кроз село Росићи, село Рамен, и 8. децембра избила у Сеча-Реку, одакле је преко Јеловог Дола продужила у правцу села Заглавак (3 км од Ужица), прешла друм и избила на Поникве. 9. децембра Бригада је избила на Тару планину и у свануће стигла у село Заовине, одакле је продужила за село Гостиље. Из села Гостиља 11. децембра Бригада је кренула ка реци Дрини према месту Стари Брод и у 6 часова ујутру избила на реку Дрину. Овде, док су тражени чамци и скелеџије за пребацивање преко реке Дрине, Бригаду су напали четници. Док је 1. батаљон водио борбу са четницима, остали део I јужноморавске бригаде пребацивао се једним чамцем преко Дрине. Пребацивање је трајало цео дан 11. децембра и целу ноћ до 9 часова 12. децембра, када је преко Дрине пребачен последњи борац Бригаде. За цело време пребацивања преко Дрине волила се борба са четницима, који су претрпели губитке од 18 мртвих, а 6 је заробљено, док је Бригада имала једног рањеног борца. По пребацивању преко Дрине I јужноморавска бригада ухватила је везу са 5. ударном дивизијом НОВЈ, која ју је прихватила и подржавала ватром при пребацивању преко реке. Тада је Бригада ушла у састав 5. ударне дивизије.

По доласку у источну Босну, борци I јужноморавске бригаде очекивали су да ће се тамо мало одморити, нахранити, боље снабдети оружјем и муницијом и после тога наставити борбу против окупатора тамо где од њих буде захтевао Врховни командант. Међутим, у то време окупатор је предузео офанзивну операцију ширих размера против јединица НОВ, у источној Босни. Без иједног тренутка одмора, у борбама са непријатељем учествовала је и I јужноморавска бригада, у почетку са јединицама 5, а ка-

сније са јединицама 17. дивизије 3. корпуса НОВЈ. И у овим борбама борци су показали своју борбену вредност. Стигавши у село Чатиће и Точане I јужноморавска бригада добија од штаба 5. дивизије 15. децембра задатак да задржи непријатеља — Немце на чукама око села Боровца. Овде је, док су се главнине 5. дивизије и 1. и 3. батаљон I јужноморавске бригаде пробијали ка путу Рогатица — Сарајево, 2. батаљон I јужноморавске бригаде био одсечен и опкољен од Немаца. При пробоју 2. батаљон је добрим делом настрадао. У даљем покрету са 5. дивизијом I јужноморавска бригада је преко Хан Пијеска, Олова, Завидовића, села Таре, села Петровићи, села Живинце, села Бријесница избила код планине Озрен. Ту је 24. децембра ушла у састав 17. дивизије. Овде су јединице 17. дивизије код села Тарева водиле жестоку борбу са Немцима. У борби је учествовала и I јужноморавска бригада код села Туморе-Бцца. У огорченој борби настрадао је добрим делом 3. батаљон I јужноморавске бригаде и погинуо командант Бригаде Предраг Марковић-Алимпије. После извршеног пробоја на Озрену I јужноморавска бригада кретала се у три групе до Коњуха. Прикупљање Бригаде извршено је у селу Шеховићи, где је остала 2—3 дана, а затим се пребацила у село Братунац. Овде је извршена реорганизација Бригаде — поново се формирају три батаљона и одређују штабови батаљона и Бригаде. Из села Братунца Бригада је са јединицама 17. дивизије кренула ка Тузли. У времену од 11—20. јануара учествује у борбама око Тузле при нападу на Тузлу и одбрани исте, а затим при повлачењу из рејона Тузле пребацила се преко Спрече и дошла у село Шеховићи, где се задржала неколико дана. Из Шеховића Бригада је преко Касабе дошла у Власеницу. У Власеници је по наређењу Врховног штаба вршен дотур савезничким авионима одеће, обуће и хране специјално за I јужноморавску бригаду. За успехе постигнуте у борбама од њеног формирања до доласка у Власеницу Врховни командант прогласио је I јужноморавску бригаду ударном. Захваљујући се на бризи коју је Врховни командант показао према борцима I јужноморавске ударне бригаде, у телеграму упућеном 29. јануара 1944. Врховном команданту другу Титу каже се: „Борци, командири, команданти и политички комесари I јужноморавске ударне бригаде шаљу Теби, наш Врховни команданте, друже Маршале Тито, своје ватрене борбене поздраве и захваљуЈу Ти на бризи и пажњи коју си указао нама борцима из Србије. Ми смо поносни што се можемо борити под Твојим врховним руководством за слободу наше домовине, за братство и равноправност свих народа Ју-

гославије. Борци, командири, команданти и комесари I јужноморавске ударне бригаде".

Из Власенице I јужноморавска ударна бригада кренула је преко Хан Пијеска, Коритника и Соколца у правцу Ф°че и стигла у Поникве, где остаје ради одмора и сређивања. Овде је, 10 фебруара 1944, од ње и борача I шумадијске бригаде, формирана Трећа српска ударна бригада, која је ушла у састав 2. пролетерске дивизије.

У том великом маршу, при поласку Прве бригаде, Друга бригада је добила задатак да је обезбеди, да напада четнике, нарочито у рејону Западне Мораве, како би они знали да све партизанске снаге нису напустиле тај терен, а исто тако да је не би могли пратити и нападати. У том циљу Друга бригада је 30. новембра увече односно 1. децембра ујутру напала непријатељску посаду у Александровцу. План штаба Бригаде био је: да са трећом четом 1. батаљона блокира зграду жандармеријске станице, у којој се налазило око 50 припадника СДС; да 2. чету овог батаљона подели на петорке ради хватања шпијуна; да 3. чета запали архиву оппттине, финансијске и пореске управе; Блачка чета Јастребачког партизанског одреда, која учествује у нападу са бригадом, да уђе у расадник, болницу и Пољопривредну школу, док су 2. и 3. батаљон вршили обезбеђење северно односно јужно од Александровца.

Жандармеријска станица се није могла ликвидирати, али су је партизани држали у блокади све до 8,30 часова ујутру. чиме су омогућили да друге партизанске јединице изврше свој задатак. Попаљене су све архиве, заплењен санитетски и други материјал, па су се партизани око 9 часова повукли у правцу Јастрепца. Тако су борци ове Бригаде без одмора прешли 60 километара и издржали једну напорну борбу, због чега их је штаб Бригаде похвалио писмено.

Непријатељ је сматрао да су партизани веома много ослабљени одласком Прве бригаде за Босну. Зато четници, који су у оно време, нарочито у Округлици, захваљујући савезничким транспортима, били још увек јаки, стварају план за напад на слободну територију и уништење партизана. Напад је једновремено требало да уследи из два супротна права: од Округлице и Барја с једне, и од Мораве, право у Пусту реку с друге стране. Четнички штаб 110 наредио је Првом летећем корпусу да се из рејона планине Кукавице и Округлице припреми за овај напад.

Партизанско руководство знало је за непријатељску концентрацију и припреме за напад само са југа, из рејона Округлице и Кукавице. Зато се у Пустој реци концентришу Друга бригада и I јужноморавски партизански одред како би предухитрили овај напад и разбили четничку концен-

трацију. Ради тога је 8. децембра образован за ову акцију Оперативни штаб, који је обједињавао ове две јединице. Командант је био Драгослав Петровић, а комесар Светозар Крстић. 9. децембра узече ова партизанска групација извршила је марш и ујутру напала главну четничку снагу у рејону села Барја. Око 5 часова 10. децембра II јужноморавска бригада напала је четничке снаге које су се биле утврдиле у селу Барју. Непријатељ је био у приправности, па се развила оштра борба, која је трајала читав дан. У току борбе непријатељу је стигло појачање из села Вине (око 150 људи) и из Бувца — Клајића (око 50). Наше јединице брзо су ликвидирале непријатеља код Пањиних кућа и натерале га на повлачење у правцу главног била који иде од Барја према Бештици и Округлици. Непријатељ се задржао на овом положају, јер му је стално пристизала помоћ од Калуђерице и Црцавца. Но и поред тога наше јединице су га гониле и опкољавале. Али у том тренутку Други батаљон II јужноморавске бригаде, који се налазио на венцу „Стража", одступио је са положаја без наређења и тиме омогућио непријатељу да избије на косу „Стража", да туче остале наше снаге и принуди их на повлачење. Повлачење наших јединица непријатељ је искористио, па је своје снаге рокирао према своме левом крилу и почео да врши снажан притисак на 2. и 4. батаљон I јужноморавског партизанског одреда на положају Поповац — Бели Камен — Бепггица и појачао групу која се налазила према Бувцима и Клајићу, услед чега су делови II јужноморавске бригаде потпали под бочну ватру. У таквој ситуацији Оперативни штаб је донео одлуку да се наше јединице повуку у правцу косе Поповац — Шумана. У овој борби непријатељ је претрпео губитке од 30 мртвих и више рањених, док је 20 четника заробљено. Наше јединице имале су 8 мртвих, међу којима два команданта батаљона (Благоје Костић и Никола Турчиновић) и 14 рањених, од којих половина теже, а запленили су 20 пушака, 1 машингевер, 3 сандука муниције, доста одеће и пола милјона динара.

После те борбе, о којој или нису били обавештени или јој нису придавали важности, четници са источног правца, један корпус из рејона Сврљига, прелази 15. децембра Мораву, пругу и друм Ниш — Лесковац, и са развијеним заставама упада у село Косанчић, усред Пусте реке. Бригада је тада била у Касабању и Обилићу, а Одред у селу Стубли. Ни једни ни други нису могли да се супротставе четничком надирању уз Пусту реку, јер су то надирање помагала два бугарска авиона који су изједна кружили изнад партизанских положаја, митраљирали и бацали бомбе. Пар-

тизани су посели положаје, Бригада венцем изнад Косанчића, а Одред изнад села Стубле, и ту су чекали вече.

План за напад био је да Одред блокира село са истока и да четницима одсече одступницу, а да их у селу у први мрак Бригада нападне са запада. У крвавој борби која је настала те ноћи четнички корпус био је готово потпуно уништен. У овим борбама четници су претрпели губитке од 106 мртвих, међу којима и 3 официра, док је 4 заробљено. Број рањених није утврђен, али је највероватније да је био велики. Јединице Оперативног штаба имале су 7 мртвих, међу којима и командант II јужноморавске бригаде, народни херој Стојан Љубић-Столе и 13 рањених, од којих три теже. Наше јединице запленили су: 4 пушкомитраљеза, 3 лака митраљеза, 1 лаки минобацач, 50 пу^ шака, 1 машингевер, 2 пиштоља, 37 коња, 30 комплетних прибора за јахаће коње, 1 радио-станицу, одеће, обуће, прибор за кување и много друге опреме.

У децембру месецу формиран је на терену Јабланице први Косовски батаљон, састављен углавном од најсавеснијих бораца, који је у току 1943. пребачен у три групе, из Приштине преко демаркационе линије у партизанске центре у Јабланици. Батаљон је бројао око 110 бораца, представљао је борбену јединицу високе вредности и био на знатној политичкот висини. У садејству са осталим партизанским јединицама, овај батаљон је извео неколико значајних акција. Касније је био пребачен на терен Црне Траве ради дејства према Македонији и успостављању бољих веза са Космет ом. Крајем фебруара 1944. од овог батаљона, који је био попуњаван људством са Космета, које је било отуда избегло и живело у Србији, формиран је Косовски одред, 12. маја 1944, и Косовска бригада, која је одиграла славну улогу у каснијим борбама у Македонији. Тамо је погинуо и њен први командант, народни херој Милан Зечар-Обрен.

И по одласку Косовског батаљона за Црну Траву, са терена Јабланице, где је било седиште руководства за Космет, одржавају се и даље интензивне везе са тим крајем и отуда се пребацују нове групе бораца. Но једна таква група је тешко настрадала фебруара 1944. год. на месту Суви Бунар. Пошто их је ту затекла зора, морали су цео дан да проведу сакривени у шуми, не крећући се, у дубоком снегу и на мразу. Један који није могао да издржи неопажено се издвојио и наложио мало ватре. Дим су приметили чобани, обавештене су балистичке власти, дигла се дивља хајка и лов на људе, и од 51 друга, колико их је било у тој групи, свега девет је стигло на демаркациону линију: двадесет је погинуло, а двадесет и два заробљено.

У циљу снабдевања санитетским материјалом, у коме се прилично оскудевало, Друга бригада је 13. јануара, уочи Нове године, ушла у сам град Лесковац и из тамошње болнице запленила сав санитетски материјал. Ова акција била је веома смела и успешно је извршена.

Пошто су партизанске јединице и даље нарастале, то је 13. јануара Главни штаб за Србију издао наредбу за формирање Треће јужноморавске бригаде, и то на терену Топлице од бораца Јастребачког и Расинског одреда. На бази ове наредбе 14. јануара формирана је у селу Великој Плани **III** јужноморавска бригада. **У** њен састав ушла су два батаљона и једна чета Јастребачког партизанског одреда и дзе чете Расинског партизанског одреда — укупне јачине око 350 бораца, наоружаних, поред пушака, и са осам пушкомитраљеза и два лака митраљеза. Формирању **III** јужноморавске бригаде присуствовало је преко пет хшвада људи и жена, међу којима је било доста омладинаца. По извршеној смотри и одатој пошти палим друговима у борби, изврптена је заклетва бораца. Затим је у име Главног штаба НОВ и ПО Србије борце и руководиоце Бригаде поздравио члан Главног штаба Недељко Караичић. Исто тако Бригади су уручени поздрави од стране Среског НО одбора и АФЖ. Са свечане прославе формирања **III** бригаде упућени су поздравни телеграми Врховном штабу и Централном комитету КПЈ, као и Главном штабу и Покрајинском комитету КПЈ за Србију.

Штаб III јужноморавске бригаде сачињавали су: командант Станимир Јовановић-Јова (данас пуковник ЈНА), заменик команданта Пане Ђукић-Лимар (народни херој, погинуо јуна 1952. у Трњану код Лесковца, у борби са информбировским агентима и диверзантима убаченим из Бугарске), политкомесар Јован Крстић-Мргуд, заменик политкомесара Животше Савић, начелник штаба Милош Стојановић (погинуо крајем августа 1944. код Бољевца, у борби протиз жандарма и четника као политички комесар 16. српске бригаде 25. дивизије).

На Јастрепцу је и даље остао Јастребачки одред „Никодије Стојановић-Татко", а у Расини — Расински одред.

Новоформирана Трећа бригада није дуго чекала на своју прву борбу. На дан 16. јануара посела је, заједно са Јастребачким одредом, положаје поред пруге, на неколико километара од самог Прокупља. Због овог штаб 27. бугарске дивизије упутио је из Прокупља, 16. јануара ујутру, делове 123. пука на четири камиона и неколико авиона ради извођења терена дуж друма и пруге Прокупље — Куршумлија. Чим је ова бугарска колона избила на висину Умца, била је дочекана изненадном и снажном ватром од стране наших јединица и у оштрој борби потпуно разбијена. Бу-

гари су се дали у бекство ка реци Топлици. Други и трећи батаљон III бригаде прешли су у гоњење и натерали их да газе Топлицу. За њима су прегазили Топлицу 2. и 3. батаљон и гонили Бугаре све до села Ћуковца.

У међувремену је Бугарима дошло појачање на 7—8 камиона, које су 1. батаљон III бригаде и Јастребачки партизански одред присилили на повлачење. У овој борби погинуло је око 30 бугарских војника, међу којима и 3 официра, оборен је један бугарски авион, запаљено 3 камиона и задобијен већи плен у оружју, муницији и другој опреми. Наше јединице су се затим неузнемиравано пребациле ка планини Јастрепцу.

Сада процес стварања бригада иде брзо и незадрживо даље. Наредбом Главног штаба НОВ и ПОЈ од 16. јануара 1944. у селу Овражди формирана је Четврта јужноморавска бригада од три батаљона, у коју су, из I јужноморавског партизанског одреда, ушли: 1. батаљон са планине Кукавице, 2. батаљон из Горње Јабланице и 3. пасјачки батаљон. Командни састав Бригаде: командант Ратомир Андрић, заменик команданта Радован Петровић, политички комесар Владимир Грујић, заменик политкомесара Милан Ковачевић.

После формирања Четврте бригаде Први јужноморавски партизански одред, с обзиром да су му узета три комплетна батаљона, остао је само са три батаљона, од којих је трећи био Косовски батаљон састављен од 110 Косоваца. Одред је од наоружања имао 209 пушака и 7 пушкомитраљеза. Командант 1е био Миле Ћаловић, заменик команданта Драгољуб Станковић, политички комесар Вељко Стефановић, и заменик политкомесара Миле Вељковић.

Тако су до 16. јануара 1944 на територији од Кукавице на југу, Јужне Мораве на истоку, Западне Мораве на северу и границе према Космету на западу дејствовале три јужноморавске бригаде (II III и IV) и три одреда (I јужноморавски, Јастребачки и Расински).

Одмах по формирању Четврта бригада је водила борбу са једним батаљоном 123. бугарског пука код села Добротића, а ноћу између 17. и 18. јануара борци исте Бригаде претурили су транспортни воз код села Кочана, на прузи Ниш — Лесковац. Одатле су се борци IV бригаде пребацили ноћу између 19. и 20. јануара на пругу Ниш — Прокупље да би на њој извршили диверзију.

Штаб Друге бригаде добио је наређење од Главног штаба за Србију да нападне и ликвидира бугарски гарнизон у селу Влахову, испод Прокупља. Друга бригада извршила је овај напад са својим Трећим батаљоном ноћу 19. јануара

1944. у 10 часова. Други батаљон је био у резерви, а Први је обезбеђивао правац од Прокупља и правац од Ниша. Бугари су били добро утврђени. При повлачењу ка једном вису изнад Влахова, у тренутку кад се Бригада постројавала за повратак, у сами строј пале су две мине, од којих су погинула два партизана а четири су била рањена. У самој борби погинуо Је Један партизан а шест је било рањено. Бугара је било шест мртвих и осам рањених.

Истовремено кад је Друга бригада водила борбу у селу Влахову I јужноморавски партизански одред дочекао је Бугаре код села Петровца и на Доброј Глави, и са њима водио борбу читав дан и ноћ 19. јануара, у којој су борби учествовала сва три одредска батаљона. У овој борби погинуло је 15 бугарских војника, заплењен је један тешки митраљез, 3 минобацача, 4 пушкомитраљеза и много друго оружје и опрема. Бугари су били разбијени и натерани у безглаво бекство према Лесковцу. Одред је имао 3 погинула и 5 рањених.

Акција и борбе у Јабланици и непосредној близини Лесковца, формирање IV јужноморавске бригаде и њени покрети принудили су штаб 27. бугарске дивизије да на овај простор упути своје јединице у циљу разбијања и уништења IV јужноморавске бригаде, I јужноморавског одреда и јединице команде подручја и места. У том циљу упутио је из Куршумлите један батаљон, а из Белољина два батаљона 122. пука; из Прокупља дивизијску ловачку чету, 1. чету 122. и 4. чету 123. пука и једну топовску батерију; из Лесковца три батаљона, а из Лебана један батаљон 123. пука, као и један батаљон 67. пешадијског пука из Брестовца. Намера штаба бугарске 27. дивизије била је да се упућеним снагама и у заједници са четницима опколе и униште наше јединице у простору планине Радан. До прве борбе са Бугарима дошло је 29. јануара на положају код Турјана и Савинца. Борбу је водио 1. батаљон I јужноморавског партизанског одреда, који се услед надмоћности непријатеља повукао поема селу Ивању. Овде је поново дошло до борбе са Бугарима, у којој учествује цео I јужноморавски партизански одред. Пред мрак Одред је извршио јуриш, који није успео, после чега се ноћу пребацио на положаје изнад села Добре Воде. Овде се спојио са IV јужноморавском бригадом. Одред и Бригада су одлучили да овде не приме борбу, већ да се пребаце из простора планине Радан у простор планине Кукавице са јединицама команде подручја, курсевима и болницом. На бази ове одлуке увече 30. јануара почео је покрет наших јединица правцем села Добре Воде — Ивања — Вујаново — Мрвеш — Нова Топола. Код села Нове Тополе I јужноморавски партизански одред **у оштрој борби разбио је делове 123. бугарског**

пешадијског пука. Наше јединице су без оклевања и енергично под борбом наставиле пут, прешле друм Лесковац—Лебане и реку Јабланцу у рејону села Војловац. Код овог села дошло је до сукоба са око 150—200 четника, које су јединице I јужноморавског партизанског одреда разбиле и протерале, и до пада мрака IV јужноморавска бригада и I јужноморавски одред стигли су у простор села Мирошевца, села Горине и села Брзе Гу су се 1. фебрура одмориле. Сутрадан, 2. фебруара, Бригаду и Одред су напали делови Вардарског и Јужноморавског четничког корпуса. Они су на положају код Новков Рида принудили на повлачење 1. батаљон I јужноморавског одреда. У међувремену за борбу су се развиле и остале јединице Одреда и IV бригаде, па је настављена борба која је трајала све до мрака. Непријатељ је неколико пута вршио јуриш, али није успео да потисне наше јединице. Око два часа IV јужноморавска бригада и I јужноморавски одред извели су снажан јуриш и успели да потисну непријатеља и да га гоне све до ноћи. Обавештени о четничком неуспеху, Бугари су одустали од даљег напада и одмах се вратили у полазне гарнизоне. У овим борбама непријатељ је имао губитке у мртвим и рањеним (само четника је нађено 13 мртвих). Поред тога уништен је један бугарски камион са поштом и новинама. Наши губици били су један мртав и четири рањена, од којих је један подлегао ранама.

После борбе са Бугарима код Влахова Друга бригада је пошла за Топлицу. На дан 23. јануара водила је борбу са четницима код села Доње Топонице. Ноћу између 26. и 27. јануара Трећа бригада заједно са деловима Тимочко-озренског одреда, који је већ био стигао у Топлицу, порушили су пругу Прокупље — Куршумлија у дужини од 3 км. Ово су учинили на тај начин што су једне јединице рушиле пругу а друге нападале и блокирале део снага 123. бугарског пука, које су обезбеђивале пругу.

На дан 28. јануара на Другу бригаду, која се налазила у селу Сварчу, напао је један бугарски батаљон, један батаљон недићеваца и делови Топличког четничког корпуса, који су држали огранке Јастрепца. Борба се водила на линији Јошаница — Сварча — Драгуша. Трајала је цео дан и партизани су увече, услед веома тешке ситуације са муницијом, морали да одступе. У овој борби имали су 8 мртвих и 13 рањених, док је код непријатеља било много више погинулих, међу којима и сам командант бригаде војвода Куштримовић.

Сутрадан, 29. јануара, Трећа јужноморавска бригада водила је код села Гревца борбу са Моравском четничком бригадом и тако је потукла да су на положајима нађена 53

мртва четника, а заплењен је један лаки митраљез и 45 путака.

Првих дана фебруара 1944. године Друга бригада у заједници са Тимочко-озренским одредом извршила је преко Јастрепца покрет у Расину, где је ноћу између 3. и 4. фебруара напала аеродром код Крушевца. Бомбама су засуте зграде у којима су били Немци. За то време извлачен је материјал. Немцима су дошле у помоћ добровољачке јединице из Крушевца, па су партизани од^ ступили.

Јединице Треће јужноморавске бригаде и Јастребачког одреда водиле су код села Бајчине цео дан борбу са 1. батаљоном 123. бугарског пука и једном четом недићеваца који су били потпомагани авијацијом, минобацачима и једном батеријом топова. Непријатељ се увече, претрпевши осетне губитке, вратио натраг, а партизани су се, уз губитке 6 мртвих и 6 рањених, пребацили у Добрич.

Видевши да напади на партизане не успевају, Кесеровић, командант Расинског четничког корпуса, који је уједно био и командант Топлице, ноћу између 15. и 16. фебруара пребацује у Топлицу, припремајући напад, оба своја корпуса, Расински и Топлички. Истовремено крајскомандант из Прокупља обавештава Кесеровића преко недићеваца да је наредио Бугарима да блокирају долину Топлице као и да ће га у борби помагати бугарски авиони. Четничка намера била је да концентричним нападом разбију све партизанске снаге у Топлици: Трећу бригаду, Зајечарско-озренски и Јастребачки одред, као и све војнопозадинске команде и друге партизанске организације у Топлици.

О доласку четника у село Девчу одмах је обавештен штаб III јужноморавске бригаде. Он је сазвао хитан састанак штабова Тимочко-озренског и Јастребачког партизанског одреда на коме је одлучено да се што пре, без губитка у времену, непријатељ нападне и одбаци од слободне територије. Одлучено је да III јужноморавска бригада нападне четнике са јужне ивице села Девче, а да Тимочко-озренски и Јастребачки партизански одред делом снага једновремено врше притисак и блокирају село са истока и севера, а да делом снага обезбеђују напад са југа, остављајући при том и резерву. По предвиђеном плану напад наших јединица почео је ноћу између 16. и 17. фебруара. У огорченој борби, која је трајала целу ноћ, Расински четнички корпус, чија је летећа бригада била по подне разбијена, био је принуђен да се повуче ка селу Клисурици. Четници су претрпели осетне губитке у људству и материјалу, погинуло је 50, заробљено 7 и већи број рањен. Наше јединице запленили су 48 пушака, 5 пушкомитраљеза,

2 тешка митраљеза, један минобацач и двоја коњска кола са муницијом, претрпевши при томе губитке од 6 погинулих и 6 рањених бораца.

Расински четнички корпус је наставио са повлачењем из села Клисурице у правцу села Велика Плана, у које су почели да пристижу делови Топличког четничког корпуса. Користећи се постигнутим успехом у борби између 16. и 17. фебруара. III јужноморавска бригада, Тимочко-озренски и Јастребачки партизански одред одлучили су да нападну ове четничке снаге пре него што би оне предузеле даља дејства. Истовремено, обавештен о концентрацији четника, Главни штаб Србије наредио је IV јужноморавској бригади да се преко села Бели Камен, села Губетин, села Дреновац и села Здравиње пребаци у рејон села Горње Јошанице и да са осталим нашим јединицама нападне прикупљене четничке снаге у овом простору: I јужноморавском партизанском одреду наређено је да се пребаци са планине Пасјаче преко Пусте реке у долину Јужне Мораве и дејствује на комуникације између Ниша и Лесковца, с тим да свој батаљон „Ратко Павловић" задржи и даље на Пастачи.

Четврта јужноморавска бригада се из Пусте реке била пребацила заједно са 1 Јужноморавском партизанским одредом на Пасјачу. Она је половином фебруара код села Бели Камен разбила једну белогардејску јединицу непознате јачине; I јужноморавски одред у то време имао је у свом саставу шест батаљона: Пусторечки, Горњојабланички, „Ратко Павловић", Косовски и још два формирана од људства команди места и војних подручја. У покрету ка селу Здравињу IV јужноморавска бригада порушила је у два маха железничку пругу Прокупље — Куршумлија код села Дреновца у дужини од неколико километара. Том приликом излетела је из колосека и зарила се у земљу путничка локомотива, чија су се два вагона претурила. Другом приликом избачен Ј'е из колосека патролни воз.

Пошто је сазнао за прикупљање III јужноморавске бригаде, Тимочко-озренског и Јастребачког партизанског одреда и за њихов покрет ка Великој Плани, као и за покрет IV јужноморавске бригаде, четнички командант Кесеровић није смео да сачека наше јединице, па је наредио да се Расински и Топлички четнички корпус постепено повлаче ка Блацу и Косаници. Да ово одступање не би било угрожено од IV јужноморавске бригаде, која је била у покрету преко села Здравиња ка селу Горња Јошаница, Кесеровић је наредио Топличком четничком корпусу (овај корпус је тада имао до 600 људи) да разбије IV јужноморавску бригаду пре него што уђе у село Горњу Јошаницу. У сумрак, 19. фебруара, III јужноморавска бригада,

Тимочко-озренски и Јастребачки партизански одред избили су код села Велика Плана и сукобили се са јачим обезбеђујућим четничким деловима. Борба је трајала целу ноћ и стално се појачавала, **јер су** четници, жртвујући обезбеђујуће делове, пружали жилав отпор. Док се водила борба, Кесеровић је, користећи се ноћу, извукао главнину својих снага ка Блацу и Косаници, а затим и заштитне делове. Истог дана (20. **фебруара)** претходница IV јужноморавске бригаде успела Је да разбије четнике и да их натера у бекство. У овим борбама четници су претрпели губитке од око 150 мртвих и заробљених, док су наше јединице имале 4 мртва, 4 рањена и 6 заробљених, које су четници стрељали. Наше јединице запленили су, поред осталог, једну противтенковску пушку са муницијом, 2 пушкомитраљеза, 1 машингевер, 60 пушака, 1 динамо-машину, акумулаторе, одећу, обућу и др.

Ова партизанска групацита, Трећа бригада и Тимочко-озренски одред, **напали** су 29. децембра увече бугарски гарнизон у Белоњину, који се састојао од 3. батаљона бугарског 123. пука. После жестоке борбе партизани су се повукли запленивши 2 минобацача, 1 митраљез, 4 пушкомитраљеза и 17 пушака. Имали су 4 мртва и 4 рањена, док је број погинулих на страни Бугара био знатно већи.

После ове борбе Тимочко-озренски одред продужио је за Јабланицу, где је, 11. марта, у селу Речици, у Пустој реци, од истога Одреда формирана Шеста бригада (у међувремену је, у Црној Трави, 4 фебруара 1944, у селу Јабуковику, била формирана Пета јужноморавска бригада). У ствари, овде је направљена грешка, основане су две шесте бригаде: Тимочко-озренска и Врањско-косовска, формирана 8. марта у Трговишту. Ова бригада је касније постала Осма, а Тимочко-озренска — Девета.

У међувремену Друга бригада по повратку из Топлице опет одлази на дуг пут, од 15 — 27. фебруара, за Црну Траву, одакле је требало да, заједно са тамошњим партизанским снагама, разбије четнике на Бабичкој гори. Исто тако, пошто су у Црну Траву већ биле стигле савезничке мисије, требало се, по могућству, снабдети оружјем. Сем тога, требало је код тамошњег народа манифестовати снагу народне војске „из Србије". Бригада је данима путовала кроз овај забачени крај, по зими и дубоком снегу, свуда братски дочекивана и испраћана. На повратку са њом полази и Пета бригада, кота је била основана као прва бригада на терену Црне Траве 14. фебруара 1944. Бригаде се враћају за Пусту реку преко бабичког терена. Путујући целу ноћ по мразу од минус 25°, партизани стижу У.1Утру 25. фебруара и нападају штаб дражиноваца у селу Липовици. Пошто ниједна машинка нити пушка нису хте-

ле одмах да опале јер су се биле замрзле, дражиновци су успели да побегну. Ускоро су стигли бугарски авиони и недићевци из Власотинца, па је са њима борба вођена целога дана. Увече су се бригаде упутиле према Пустој реци, уз борбе прешли мост на Морави и пругу, а кад су стигле следећег јутра, у колони је било 65 бораца са потпуно или делимично премрзлим ногама.

Крајем фебруара 1944. године на слободну партизанску територију од Јастрепца до Кукавице непријатељских снага више и нема сем у Лесковцу, Прокупљу, Куршумлији и Лебану, где су стационирани делови бугарске 27. дивизије. И уз пругу налазе се бугарско-немачка обезбеђења.

Партизанске јединице на овом терену: II, III, IV, V, а касније IV бригада, Први јужноморавски, Јастребачки и Расински одред непрекидно крстаре по овој територији, шире је водећи борбу. Трећа бригада је тако ноћу између 8. и 9. марта изненада напала Расинску четничку бригаду у јачини од 300 људи, код села Рлице, у Расини, и разбила је уз 30 мртвих четника и доста заплењеног оружја.

Средином марта 1944. партизанске оружане снаге на подручју југа Србије могу се проценити на више хиљада бораца. У то време на том терену већ постоји и оперише пет јужноморавских бригада: Друга, Трећа, Четврта, Пета, Шеста, која је основана 8. марта у Трговишту и у чијем су саставу биле за извесно време и косовске јединице, и Седма (Тимочко-озренска бригада). Поред бригада и даље су у војној формацији задржани Први и Други јужноморавски партизански одред, а створени су нови Расински, Јастребачки, Тимочки и Нишавски (Сврљишки) одред. На терену су такође дејствовале и поједине групе са специјалним задацима, као и нови косовски батаљони. Сем тога, на том терену су постојале три команде подручја (Топличко, Јабланичко и Врањско), које су са командама места бројале око две хиљаде бораца. Тако је у то време на подручју од Западне Мораве и Црног Тимока па на југ према Македонији и Космету, с обадве стране Јужне Мораве, већ била израсла јака партизанска војска, ослобођена сва територија сем градова, пруга и појединих четничких упоришта, створена народна власт.

Задатак је био продирање у свим правцима из тих широких и снажних база. Црнотравске јединице оријентишу се према југу, на хватање везе и садејства са борбом македонских и косовских партизана. Тимочани добијају за правац свој крај, а јабланички и топлички партизани, поред разбијања честих непријатељских офанзива, окрећу се углавном према четничким базама у рејону Копаоника. Да би успешно могла извршити те важне задатке, партизанска војска прелази на нове организационе форме: 12.

марта се ствара у Пустој реци Оперативни штаб јужноморавске зоне, који отада из једног центра руководи ослободилачким ратом на територији од Западне Мораве до Кукавице и од Суве планине до долине Ибра. У то време при већим партизанским штабовима налазе се савезничке војне мисије. Пристижу транспорти оружја, муниције и друге спреме, пгго је у извесној мери помогло наоружање нових бораца.

Оперативни штаб је формиран наредбом Главног штаба НОВ и ПОЈ од 12. марта 1944. године; за команданта је одређен Риста Антуновић, за комесара Драгољуб Петровић, за заменика комесара Милан Ковачевић и за начелника штаба Радован Петровић.

Но и непријатељ не спава. Он зна и тачно процењује тај огромни размах ослободилачког рата у овом крају. Он се поново осећа блокиран и угрожен на својој виталној артерији, на прузи која води долином Јужне Мораве, дуж које су концентрисане тако јаке партизанске снаге. Зато ствара нов и до тада најкрупнији план за офанзиву. Почетком марта, са доласком пролећа, на Пусту реку се спрема велика офанзива. У стварању и извођењу овога плана учествују сви стари партнери. Кесеровић добија задатак да прикупи и уједини све четничке снаге од Копаоника до Кукавице и да преко Топлице и Косанице са севера удари на Пусту реку. Из Прокупља је требало да пођу Немци и Белогардејски корпус, из Лесковца и Лебана Бугари, а од Суве планине и Округлице други четнички корпуси. Дакле, један потпуни круг, са чије је периферије требало истовремено да ударе све њихове снаге.

У време отпочињања ове офанзиве у Пустој реци су се налазиле: II, IV, V и VII бригада и Први јужноморавски партизански одред са три батаљона. Пошто је највећа опасност претила са севера од око 6 000 четника концентрисаних под командом Кесеровића, Оперативни штаб шаље према њима Другу, Четврту и Седму бригаду, а Пета бригада и Одред заузимају положаје према Лесковцу, Лебану, због евентуалних напада четника с леђа.

Кесеровић је дуго и темељито припремао ову офанзиву: недељама је газио од Копаоника планинским крајем, поред границе до Косанице, држао говоре и показивао се са неколико топова које је вукао, обећавајући да ће напо•јити коња на Пустој реци и слично. Успео је збиља да сакупи јаке снаге и да их построји према вратима Пусте реке, према превоју између села Статовца и Ђуревца.

Тако спреман, Кесеровић је чекао уговорени дан за општи напад. Но партизани нису чекали. Њихов је план био да туку непријатеља одвојено, једног по једног. Зато Друга и Четврта бригада нападају 17. марта увече на

истурене четничке снаге у селу Арбанашка и потпуно их разбијају убивши 60 а заробивши 30 четника. Сутрадан у планини Видојевици Четврта бригада у магли сусреће четничке претходнице и разоиЈа их тако потпуно да на бојном пољу остаје 35 непријатељских лешева. Испровоциран и бесан, мислећи уз **то да су** његове снаге довољне, Кесеровић истога дана напада на целоме фронту. На дужини од неких десет километара два дана и две ноћи вођене су упорне и крваве борбе. Лево партизанско крило је држала Седма бригада, у средини је била Друга, а на десном крилу Четврта. У одсудној бици 19. марта четничко десно крило код села Ђуревца **прво успева да** потисне Седму бригаду. На том крилу, око једног пушкомитраљеза, на једном пропланку, који су четници хтели да заплене из руку мртвога партизана, пало је равно тринаест бораца, али пушкомитраљез нису дали четницима. Трећи батаљон Друге бригаде држао је на том крилу **најтеже** положаје, са којих није одступио. И Седма бригада се крваво и упорно тукла. Ускоро на овом крилу партизани прелазе у противјуриш, сусрећу се са четницима прса у прса, разбијају их, а затим терају испред себе у панично бекство.

Пред вече и Четврта бригада ненадано напада у бок четничког левог крила, разбија га и натерује у бекство. Сада и Друга бригада врши јуриш у центар, право на Кесеровићев штаб. Цео четнички фронт је сломљен, Кесеровић са штабом бежи наврат-нанос и заборавља оне своје фамозне топове, до којих партизани брзо стижу. Тога дана је погинуло 25 партизана и 50 рањено. Четнички губици се нису могли ни избројати. Дуго су их после проналазили, купили и сахрањивали сељаци. У тој борби, јуришајући у првом стрељачком строју на камену чуку више села Ргаје, где су се четници дуго и упорно бранили, погинуо је и други командант Друге бригаде — Страхиња Ераковић.

Да би се ускладило дејство јужноморавских јединица са обе стране Јужне Мораве, као и у долини реке Расине, Главни штаб НОВ и ПО Србије формирао је 26. марта Штаб јужноморавске зоне на место дотадањег Оперативног штаба јужноморавских бригада. Под команду Штаба јужноморавске зоне стављене су II, III, IV и V јужноморавска бригада, I и II јужноморавски, Јастребачки и Расински партизански одред, као и Јастребачка, Јабланичка и Црнотравска команда војних подручја и команда војних курсева. За команданта Штаба јужноморавске зоне одређен је Риста Антуновић-Баја, за политичког комесара Драгољуб Петровић-Раде, за заменика комесара Милан Ковачевић, за заменика команданта Радован Петровић и за начелника штаба Драгослав Петровић.

Одмах по формирању Штаб јужноморавске зоне направио је нови план за извођење дејства јединица под њиховом командом. По том плану је он, 31. марта, пребацио V јужноморавску бригаду из рејона јужне Топлице у рејон Црне Траве, а Озренску бригаду у рејон планине Кукавице, да у одређеним рејонима изводе акције. Са V јужноморавском бригадом маршовао је и један батаљон Озренске бригаде, који је имао задатак да из рејона Црне Траве пренесе оружје и муницију за своју бригаду.

Батаљон Белогардејског заштитног корпуса из Прокупља био је закаснио да узме учешћа у Кесеровићевој офанзиви (или је овај, што је много вероватније, ту офанзиву почео пре уговореног времена, те је тек 28. марта запосео планински венац Бели Камен — Пасјача. Друга бригада их ту напада марта, али се после четворочасовне борбе кроз страшну мећаву морала повући са два мртва друга, док су Немпи имали осам погинулих. Зато 30. марта Друга и Четврта бригада заједнички предузимају напад на исте немачке положаје. У борби која се цело послеподне водила на том изломљеном планинском венцу Немци су били разбијени, оставили су 20 мртвих, 2 тешка митраљеза и много оружја и спреме. Но и партизани су имали тешке губитке, а међу њима и Владимира Букулића-Попа Мићу — трећег команданта Друге бригаде, који је, по примеру и традицији дотадашњих команданата те бригаде, у првом стрељачком строју налетео на једној ливади на немачки митраљез.

На повратку у Пусту реку ове две бригаде имале су још да се обрачунају са трећим ортаком: са Бугарима. У јачини око два батаљона Бугари су у међувремену били изашли из Лебана и дубоко продрли у Пусту реку, остављајући по обичају иза себе широку и црну бразду спаљених села. Борба се са њима водила 1. априла код села Савинца. Бугари су били разбијени и отерани према Лебану, оставивши десет мртвих, међу којима и једног капетана.

У то време у Пусту реку стиже командант Главног штаба Србије друг Стамболић.

После Треће на терен Расине почетком априла 1944. дошла је и Друга јужноморавска бригада. Концентрација Друге и Треће бригаде и Расинског партизанског одреда извршена је 12. априла у селу Ломници. Укупна јачина снага износила је око 1 000 бораца. Циљ ове концентарије био је напад на четничке снаге у Жупи и Копаонику које је требало туђи баш на том терену, где су се сматрали најјачим. Сем тога требало је омогућити II и V дивизији, које су у то време водиле борбу на Ибру, да избију на Копаоник и пређу у Србију. Овај план је поремећен нападом Немаца и недићеваца на село Ломницу. Немачки мајор Винт био је

формирао експедицију са циљем да попали и опљачка ово село.

Оперативни штаб из Ломнице послао је, међутим, извиђачке патроле и Немци су ухватили једнога борца из патроле која је била упућена према Крушевцу. Ухваћени борац рекао је да у селу има свега двадесет партизана. Обманути тиме, Немци и недићевци су пошли на село неопрезно, готово невојнички.

Партизани су се благовремено извукли на прихватне косе и пустили непријатеља да између свих уђе у село. Колона у јачини од 700 Немаца наишла је правцем Крушевац — Головоде — Ломница, а колона са око 150 недиће-

ваца наишла је правцем Крушевац — Велики Купци — Ломница. Треба напоменути да су се партизанске јединице из Ломнице и из села Буци извукле неопажено, у највећој тишини и оставиле непријатељу празан простор. Према плану заједничког штаба партизанске јединице су изнад села запоселе леву и десну косу, затвориле пролаз према селу Буци и одсекле излаз из села Ломнице према Киселој Води. Заједнички штаб имао је потпуно ситуацију у својим рукама. Он је имао тачна обавештења да на свом левом боку има преко хиљаду четника, а на десном два бугарска батаљона, и испред себе велики број Немаца. Била је то, дакле, заједничка акција Немаца, Бугара, недићеваца и четника Драже Михаиловића. Обе јужноморавске бригаде биле су бројно много слабије, али су се састојале од добрих искусних бораца, вичних ратовању. А били су и добро наоружани. Свака десетина имала је по један пушкомитраљез или лаки митраљез, заплењен у ранијим борбама од непријатеља. Немачка јединица састојала се од тенкиста и авијатичара. То су биле елитне трупе, које су са Источног фронта послате у Крушевац на опоравак. По неким ондашњим подацима требало је да те трупе учествују у десантима на Дрвар. На положајима које су запосели партизани владала је потпуна тишина. Кад се непријатељ дубоко увукао у село, дат је знак за напад и партизани су без оклевања извршили силовит јуриш на Немце и недићевце. Борба се водила и на блиским растојањима. Партизански напад изведен је у таквом стилу да непријатељ уопште није могао да пружи организован отпор. У борбу је Оперативни штаб убацио и минобацаче. Непријатељ је потискиван према Киселој Води, али је већ велики број био погинуо у самом селу. Партизани су их гонили према набујалој Расини, где су се многи утопили. Видећи шта се дешава са Немцима, недићевци су побегли натраг, погинуло их је свега четворица. Бугари нису смели ни да приђу, остали су далеко на положајима иза села Дворана. Четници се пак нису усудили да пређу реку Расину. Биланс ове борбе заиста је поражавајући за непријатеља. Погинуло је 198 Немаца, од којих се у Расини удавило 48. Као плен партизанима је пало у руке 50 пушака, 6 аутомата и 14 пушкомитраљеза. На страни партизана погинуло је 6 другова, а 7 је лакше рањено.

У то време, у априлу и првој половини маја, непријатељ није вршио веће нападе на партизанске јединице на левој обали Јужне Мораве, вероватно и због тога што је у то доба своје дејство био концентрисао на десну обалу Мораве, на борбе са нарастајућим партизанским снагама У рејону Црне Траве па на југ према Македонији.

Почетком маја у саставу II, III и IV јужноморавске бригаде формирани су нови батаљони и чете. У свакој бригади постојала су по четири батаљона, а сваки батаљон је имао четири чете, свака чета јачине око 60 бораца. Ојачао је и I јужноморавски, Јастребачки и Расински партизански одред, а један број бораца био је при командама подручја и командама места. Како је 10. фебруара 1944. године од бораца I јужноморавске и I шумадијске бригаде формирана **III** српска бригада; то је по наређењу Врховног штаба требало бригаде преименовати у српске и дати им бројеве од треће па надаље. У вези с тим, а по наређењу Главног штаба НОВ и ПО Србије, 7. маја извршено је преименовање јужноморавских бригада, тако да је II јужноморавска добила назив — IV српска, IV јужноморавска — VI српс^-ч. V јужноморавска — VII српска и VI јужноморавска — **VIII** српска, док је дотадања Тимочко-озренска бригада, која је привремено носила овај назив, преименована у IX српску бригаду.

Врховна четничка команда је јасно увидела каква јој опасност прети од јединица НОВ на југу Србије, па је, у циљу спречавања даљег јачања НОВ у овом делу Србије и њиховог продора у суседне крајеве, предузела одговарајуће мере. По наређењу Врховне четничке команде од 30. априла четничке снаге Драже Михаиловића из простора Расине, Јужне Мораве, Топлице и Косанице обједињене су у расинско-топличку групу корпуса и стављене под команду потпуковника Кесеровића. Поред тога, из састава Расинског, Топличког и Делиградског четничког корпуса формиран је, 11. маја, и трећи Јастребачки корпус. У Горњој Јабланици и даље остаје Горски штаб 110, који сада има под својом командом Јужноморавски, Јабланички, I и II косовски, Власински, Вардарски и I летећи корпус, штабну бригаду и све јединице Драже Михаиловића на територији Македоније. Маја 1944. године формирана је четничка команда за јужну Србију. Свим овим јединицама командовао је генералштабни мајор Радослав Ђурић све до 18. маја, када је на његов штаб извпшен напад од стране његових официра, којом приликом је Ђурић смењен и ухапшен. Међутим, он је успео да после неколико дана побегне и прикључи се јединицама НОВ, а на његово место је одређен потпуковник Ранко Стошић, као заступник команданта. Јуна месеца од јединица Горског штаба 110 формирана је јужноморавска група корпуса.

Поред ових четничких јединица четничка Врховна команда извукла је из неколико група корпуса најбоље јединице и од њих формирала IV групу јуришних корпуса, **која** је у своме саставу имала пет јуришних корпуса **са укупно 10 000 четника. Она је добила задатак да са ра-**

синско-топличком групом корпуса и четничким јединицама Горског штаба 110, бугарским и немачким јединицама неутралише снаге НОВЈ у јужној Србији, које су чиниле ослонац народноослободилачког покрета и оружане борбе у целој Србији у овом периоду. Месеца маја IV група четничких јуришних корпуса отпочела је са покретом ка Топлици и Јабланици.

Оперативни штаб у Пустој реци био је ухватио везу са неким официрима из 1. батаљона 123. бугарског пука, који је представљао бугарски гарнизон у Лебану. То су били у првом реду др. Игњатијев и поручник Русев. Договорено је да батаљон пређе на страну партизана. Батаљон је 17. маја пошао од Лебана ка положају Царичина, где га је сачекала Четврта српска (раније Друга јужноморавска), бригада којој се предао са комплетним наоружањем. У батаљону је било око 230 војника и официра. Од тога људства формиран је прво бугарски партизански батаљон а касније и бригада „Георги Димитров", која је, до капитулације Бугарске, дејствовала у саставу 22. односно 24. српске дивизије.

У међувремену V српска бригада, штитећи слободну територију од упада непријатеља, напала је 14. маја II расинску четничку бригаду у селу Великом Шиљеговцу. У току дана и следеће ноћи четници су били потиснути у село, које је V српска бригада одмах блокирала. Међутим, до уништења ове четничке бригаде није дошло због интервенције Бугара који су обезбеђивали пругу Ђунис — Корман, што су четници искористили, па се под заштитом Бугара у току ноћи извукли и са њима одступили ка Ђунису. Следеће ноћи између 15. и 16. маја V српска бригада напала је један бугарски транспортни воз код села Кормана и при том заробила 16 бугарских војника. Бригада се затим исте ноћи пребацила у село Девчу. Њу је, 17. маја, напао један батаљон из Руског белогардејског корпуса из простора Ниша. До јаких борби дошло је код села Чубуре, где је V српска бригада успела да одбаци белогардејце и да их гони све до близу Ниша. Белогардејци су у овој борби имали десет мртвих и више рањених.